

Kritika umetnostnega trga češkega avantgardista Karla Teigeja

Karel Teige: *Semenj umetnosti*. Prev. Nives Vidrih. Ljubljana: Sophia, 2023. 280 str.

Kristina Pranjić

Univerza v Novi Gorici, Raziskovalni center za humanistiko, Vipavska cesta 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija

<https://orcid.org/0000-0002-2259-7931>

kristina.pranjic@ung.si

Karel Teige velja za eno ključnih osebnosti srednjeevropske in mednarodne avantgarde v obdobju med obema vojnama. Gre za osrednjega predstavnika češkoslovaške umetniške in intelektualne scene v dvajsetih in tridesetih letih dvajsetega stoletja, ki je v svojem delu združeval umetnost, arhitekturo, oblikovanje, teorijo in politiko. Sodeloval je pri ustanovitvi avantgardne skupine *Devětsil* (1920), ki je postala najpomembnejša platforma za širjenje novih estetskih idej v prvi polovici dvajsetega stoletja. Leta 1929 je postal sekretar Leve fronte intelektualcev in kulturnih delavcev, leta 1930 je soustanovil Združenje socialističnih arhitektov, leta 1934 pa se je pridružil praški nadrealistični skupini. Sodeloval je pri ustvarjanju revij, kot so *Disk*, *Pásmo*, *ReD* (*Revue Devětsil*), *Stavba*, *MSA* in *Doba*. Poleg številnih ustvarjalnih in teoretičnih dejavnosti je bil tudi v vlogi kulturnega posrednika, ki je povezoval češkoslovaško umetniško sceno z umetniškimi tokovi v Parizu, Berlinu in Moskvi. Zelo dobro je bil seznanjen tudi z umetniškim dogajanjem na našem območju v takratni Kraljevini SHS. V arhivih Muzeja češke literature v Pragi je v Teigejevi zapuščini med drugim shranjenih šestindvajset številk revije *Zenit*, ki je izhajala v Zagrebu in Beogradu, in prva številka ljubljanske revije *Tank*. O sodelovanju čeških in jugoslovanskih avantgardistov pričajo mnoge objave v *Zenitu* ter ohranjena korespondenca zenitistov Ljubomirja Micića, Branka Ve Poljanskega in Ivana Golla s češkimi umetniki, kot so Teige, Jaroslav Seifert, Artuš Černík, Arne Laurin (Arnošt Lustig) in Zdeněk Kalista.

Razprava Karla Teigeja *Semenj umetnosti* je kot kratka knjiga pod naslovom *Jarmark umění* prvotno izšla leta 1936 v češčini. Gre za delo na področju estetike, ki raziskuje odnos med umetnostjo, družbo, politiko in človeško emancipacijo. Slovenski prevod Teigejeve razprave je

obogaten z več spremnimi besedili o Teigejevem delu in tako pomeni edinstveno sintezo za spoznavanja z enim od najpomembnejših umetnikov in teoretikov zgodovinske avantgarde v slovenskem jeziku. Poleg obsežne spremne študije Leva Krefta, ki predstavlja nadgradnjo njegovega dela *Karel Teige na drugi obali* (1996) ter pronicljivo in celovito umešča Teigeja v kontekst češke in evropske estetske in politične avantgarde, pa tudi širših družbenopolitičnih okoliščin in trenj tistega časa, knjiga vsebuje tudi tri krajša besedila, objavljena ob angleški izdaji *The Marketplace of Art* (2022): uvodnik »Rekonstrukcija Teigejevega *Semnja umetnosti*« Sezgina Boynika in Josepha Grima Feinberga ter eseja »O Karlu Teigeju« Dava Beecha in »Karel Teige: prefiguracija, anticipacije in ukinitev forme« Jane Ndiaye Beránkove.

Karel Teige v svoji argumentirani kritiki razgalja mehanizme, zaradi katerih umetnost izgublja svojo avtonomijo in se podreja ekonomskim ter ideološkim pritiskom. Njegova naloga je predstaviti zakonitosti umetnostnega trga, tesno povezanega s kapitalističnimi institucijami in buržoazno kulturo. Teige zato opravi marksistično kritiko pogojev umetnika in umetnosti pod kapitalizmom, pri čemer izpostavi delovanje umetnostnega trga na osnovi povezav med umetniki, bogatimi mecenami in prekupčevalci ter osrednjih kapitalističnih procesov komercializacije umetnosti, špekulacij, propagande, podkupovanja in nedemokratskih oblik distribucije. Ne bo presenetilo, da se pri tem sklicuje predvsem na dela Marxa, Engelsa in Lenina.

Umetniško delo, ki bi moralo biti po Teigeju razumljeno kot »dar«, postane v kapitalizmu razvrednoteno tržno blago, »neškodljiv nevtraliziran produkt« (Teige, *Semenj umetnosti* 72), ki je šel skozi proces nadzorovanega in rigidnega ocenjevanja ter vrednotenja, namenjenega razširitvi in dvigu prodaje na umetnostnem trgu. Vzvodi, s pomočjo katerih sodobni umetniški svet oblikuje in vzdržuje svoje vrednote, so po Teigeju tudi vsakovrstne akademske nagrade, odprtja razstav in uradne razstave (50). S tem se preprečuje pluralizacija umetnosti oziroma utrjuje obstoj pluralnih in nekonformističnih izrazov kot obrobni praks, ki postanejo predmet zasmehovanja in jeze buržoazne kulture. Uradna umetnost je izrazito naravnana k podpiranju določenega sloga in izraza. Po Teigeju poznamo dve vrsti tovrstne umetnosti: »komorno umetnost«, ki predstavlja komercialno umetnost na umetnostnem trgu in je namenjena dekoraciji in zasebnemu čustvovanju, ter »akademska umetnost«, ki je monumentalna, javna umetnost, namenjena propagandi, reprezentaciji in utrjevanju nacionalističnega izraza, morale, domoljubja, vojske itd., predvsem prek zgodovinskih slik, npr. bitk (80).

Začetek kulturnega zloma je Teige našel v buržoazni kulturi Zahodne Evrope – v svoji analizi se osredotoči predvsem na Pariz, kjer »je nastala monstrozna veletrgovina s slikami«, ki preprečuje razvoj oblik avantgardne umetnosti. Za slednjo so po njegovem mnenju potrebni entuziasti-amaterji in oblike sodelovanja na podlagi netržnih sil v mednarodnem omrežju avantgarde, kar prispeva k pluralnosti, hibridnosti in eklektični estetiki teh umetniških gibanj onkraj središča geopolitične karte umetnosti: »Ta tip trgovca in založnika, ki tvega svojo eksistenco in želi biti sobojevnik in sodelavec avantgardne umetnosti, ki vidi v svojem delu predvsem kulturno poslanstvo in nikakor ne sredstva, kako obogateti, je danes mogoč skoraj samo v državah, kjer se trgovina z umetnostjo ni razvila v večjih razsežnosti (npr. v Pragi)« (Teige, *Semenj umetnosti* 58).

Semenj umetnosti je Teige napisal v obdobju, ko so se avantgardni umetniki znašli v političnem primežu: po eni strani so se soočali z vzponom konservativnih in reakcionarnih sil desnice, po drugi strani pa z vse večjim razkolom med avantgardnimi umetniki in komunistično partijo na levi. Kot zapiše Lev Kreft: »Črna luknja leve fronte je bila torej v umetniški avantgardi in njeno izključevanje je bilo skupno fašizmu, nacizmu in komunizmu« (Kreft, »Karel Teige« 219). Teigejeva knjiga je nastala kot odgovor na to dvojno grožnjo sodobni umetnosti v tistem času – kot kritika umetnosti, ki je podlegla fašističnim in stalinističnim tokovom, ter kot opozorilo, da lahko umetnost v rokah buržoaznih struktur postane le »neumetnost« ali »prazen in pompoznen akademizem in sentimentalni kič« (Teige, *Semenj umetnosti* 87). Ta pa prek nedemokratskih oblik distribucije in vrednotenja vzpostavi primerne pogoje za razvoj desničarske politike in fašizma: »Ta ljudski kič [...], ki želi ljudstvo obdržati v verski, nacionalistični, militaristični ali moralni hipnozi ter okrepiti konservativne prvine v ljudski in pogosto tudi proletarski psihoideologiji« (83).

Za Teigeja je umetnost poklicana, da ob boku političnih in družbenih gibanj oblikuje novo realnost in zasnuje možnost za potencial skupnosti, pa četudi bodo ta dela morala biti ustvarjena paralelno, »v izolaciji od meščanskega sveta« (Teige, *Semenj umetnosti* 91). Takšno umetnost je iskal v etični drži avantgarde, ki je prevzela solidarnostne prakse in egalitarne tendence družbenih gibanj, ter njen začetek našel v uporniški in revolucionarni »črni romantiki« t. i. preklelih pesnikov (78). Posebno vrednost vidi v ustvarjanju, ki bo »postalo samo sebi namen« (85) in ga bodo deležni vsi kot svojevrstne nove ljudske umetnosti, kjer se umetnost popolnoma predrugači, razširi z metodami laičnega in neprofesionalnega ustvarjanja ter zlije z vsakodnevno prakso.

Teige najde primer tovrstne umetnosti v nadrealizmu, ki »reducira pojem avtorja profesionalca in pomen specialne nadarjenosti«, pri čemer njegovi predstavniki »s tem, ko dovolijo slikati tudi 'raffaelom brez rok', razvijajo splošno laično ustvarjalnost in pesniškost in dajejo poezijo na razpolago vsem, ki so brez šolanja in specializacije zmožni lirizma« (Teige, *Semenj umetnosti* 85). Kot pomembne izpostavlja tehnike avtomatskega pisanja, izdelovanje kolaža, frotaža, fotomontaže in grafik ter igre, kot je *Cadavre exquis*, ki temeljijo na naključju in odkritju ter nakazujejo možnost samosvoje smeri razvoja umetnosti pa tudi družbenega razvoja, ki se oddaljuje od ekonomskega determinizma.

Takšne umetniške prakse nudijo način odpora do tistega, kar je konvencionalno in domačijsko ter se oblikuje po logiki kapitalizma. Za Teigeja je nova umetnost lahko samo onkraj trga in je povezana z novo poetiko, nova poetika pa je v temelju prepletena z novo čutnostjo in erotiko. Večja svoboda sveta pomeni tudi bolj poetičen svet. In takšen svet Teige propagira prek zasnove poetizma, ki mu je leta 1924 posvetil tudi manifest. Poetizem za Teigeja ni umetniški slog, temveč način življenja. Presega meje tradicionalne literature in umetnosti, razkraja obstoječe forme, stile in definicije umetnosti ter zavrača resnobo akademizma in muzejske estetike. V okviru skupine *Devětsil* se poetizem razvije kot upor proti romantični estetiki in tradicionalizmu, išče nove forme izražanja, se zavzema za intermedialne oblike med literaturo, vizualno umetnostjo in popularno kulturo ter slavi čisto poezijo, improvizacijo, eksperimentiranje, nove tehnologije, sodobne zvoke in ples. Ne gre za umetnost profesionalnih umetnikov, ki se zapira v ozke kroge in postaja tržno blago ter predmet akademskih in poslovnih špekulacij, temveč za umetnost kot splošno človeško potrebo. Poetizem je po Teigeju zasnovan na konstruktivistični umetnosti in materializmu, ki sta človeku dala namenskost in praktičnost. Poetizem uteleša »umetnost sedmega dne« – nedeljskega popoldneva –, umetnost vesele konvivialnosti, ki je brez strogo določenega cilja ali lastne filozofije, a je polna ekscentrizma, imaginacije in kolektivne lepote življenja.

Poetizem, pravi Kreft, zagovarja osvoboditev čutnosti kot dediščino, »ki jo kaže obvarovati in ki nam jo ponuja avantgarda«:

Da je ljudstvo treba naučiti uživanja, je bil že *credo* dadaistov, da pa je poezija posledično visoka šola in visoka pesem novega osvobojenega človeka, je poetistični nazor. Pot v visoko ustvarjalno družbo pelje skozi obnovo avtentične čutnosti, in ko je izpolnjeno spričevalo erotike, se lahko nastajajoči novi človek vpiše na fakulteto poezije, kjer se uči igre z ognjem življenja in se nauči iger z lastnimi zmožnostmi uživanja življenja. (Kreft, »Karel Teige« 213)

Ali kot zapiše Teige v zadnjem delu *Semnja umetnosti*: »Želja po osvoboditvi pesmi, sanj, domišljije in ljubezni mora biti prav tako udeležena pri rekonstrukciji zgodovine« (93).

Čeprav je bilo besedilo napisano v tridesetih letih dvajsetega stoletja, so Teigejeve ugotovitve izredno aktualne – danes, ko kapitalistični interesi, neoliberalne politike in elite pogosto krojijo umetniški diskurz in celotno kulturo, ki se instrumentalizira v sredstva propagande ali investicijsko blago, so Teigejevi izsledki še vedno izjemno pomembni. Njegova analiza nam hkrati ponuja tudi način za razumevanje, kako si umetnost lahko izbori lastno svobodo oziroma ohrani svojo avtentičnost in emancipacijski potencial.

LITERATURA

- Kreft, Lev. »Karel Teige«. *Semenj umetnosti*, Karel Teige, prev. Nives Vidrih, Sophia, 2023, str. 127–280.
- Kreft, Lev. *Karel Teige na drugi obali*. Znanstveno in publicistično središče, 1996.
- Teige, Karel. *The Marketplace of Art*. Ur. Sezgin Boynik in Joseph Grim Feinberg, prev. Greg Evans, Helsinki, Rab-Rab Press / Praga, Kontradikce, 2022. 2 zv.
- Teige, Karel. *Semenj umetnosti*. Prev. Nives Vidrih, Sophia, 2023.

1.19 Recenzija / Review

UDK 82.02:7.037.4

821.163.09"1920/1927"

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v48.i1.11>